

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ז, תשט"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

שמות בארץ

— אשר שם שמות בארץ (תהלים מז) —

אל הקרא שמות אלא שמות (ברכות ז ע"ב)

מדרש השמות הוא אחד הענפים החשובים בחקר הלשוניות, שכן ממנו מסיק המחקר מסקנות חשובות על מבנה הלשון ועל תולדותיה. מקום מיוחד בענף זה קבע לעצמו מדרש שמות המקומות, שממנו ניזונה לא רק הבלשנות אלא גם הארכיאולוגיה, ההיסטוריה, הגיאוגרפיה, האתנולוגיה ומדעים אחרים; שכן שמות המקומות מורים גם על התרחשויות מדיניות, על השפעות לאומיות ותרבותיות שונות במקום הנדון, על תנאי הטבע ועל תופעות רבות אחרות בימי קריאתו ושימושו של השם.

ולא הרי שמות קדומים, היסטוריים, כהרי שמות חדשים של מקומות. השמות הקדומים ניתנו בדרך הטבע על-ידי השבטים והאומות, שישבו במקומות; ולא מתוך חישובים ושיקולים מכוונים, אלא כהבעת רגשות טבעית. שמות בזמן הזה יש שהם ניתנים על-ידי ועדות ומוסדות לפי חישובים ושיקולים שונים. ולא רק בשמות מקומות חדשים הדברים אמורים, אלא גם בשינויי שמות מטעמים פוליטיים, כמו שמות ערים רבות ברוסיה, למשל, שנשתנו בימי המשטר הסובייטי משמות זיכרון לקיסרים ולקדושי הכנסייה לשמות מכובדים ומקודשים מסוג אחר. והוא הדין בארצות רבות אחרות.

ושונה הדבר בארצנו, שרוב יישוביה יישובים חדשים הם, שאתמול לא היו, והיום קמו, נבנו ושם נקרא עליהם. בניין הארץ פיתח תעשייה שלמה של שמות יישובים. והשמות נוצרים על-פי דיונים ושיקולים, וטעמים רבים ושונים לשיקולים ולדיונים אלה.

תבוא אפוא ברכה על ראשו של זאב וילנאי, שזיכה את הקורא העברי בספר נאה וקל לקריאה, ובו הרצאה מסכמת ומפרטת כאחת של פרשת השמות של יישובי ישראל. ממנה ניתן לקורא ללמוד ולדעת כאלף ומאתיים שמות, תולדותיהם ומיונם בפרקים פרקים לפי אופיים ותוכנם.

בכל פרק מפרקי הספר מסופר על סוג מיוחד של שמות וטעמיהם. „יישובים רבים בישראל נקראים בשמות מקומות הנזכרים במקרא. רבים מהיישובים הללו נמצאים בתחום המקום המקראי או בקרבתו, ושמו נשאר בקרב הערבים בצורה משובשת, פחות או יותר“ (עמ' 11). ולפי זה נמנים כאן שמות יישובים כגון נפתוח, מנחת, מוצא, צובה, גדרה, יזרעאל ועוד ועוד; אלה וכיוצא בהם באו על שם יישוב קדום, שנשאר לו זכר בשם הערבי. ולא רק שמות המקרא הוחיו בדרך זו, אלא גם שמות שנזכרו בתלמוד.

1. ד"ר זאב וילנאי, שמות יישובינו, מקורותיהם בספרות, בנוף, בעבודה, במסורת ובקוממיות ישראל, הוצאת „מסדה“, בע"מ, תל-אביב תשס"ז, 222 עמ'. יצוין כאן, שבראשיתו של ספר זה בשני קונטרסים של „לשוננו לעם“ (ס"ז וכ"י), כאן באו בהרחבה רבה ובתוספת פרקים גדולים וחשובים.

כגון גנינר, גבת, טבעון ועוד. וכן שמות עבריים מימי הביניים ושמות ממקור לועזי עתיק (מצרי, אשורי, יווני, רומי), שבמקצתם נשאר זכר או רמז בשם שבפי הערבים. סוג אחר של שמות ניתנו ע"פ פסוקי המקרא, שיש בתוכם מן הברכה (כגון מאה שערים, מקור חיים, נווה שלום ועוד) או מן הסמל (כגון יגיע כפיים, שערי חסד, נס הרים, קוממיות ו, ישעי, גילת, רַגַן ועוד).

ושוב סוג אחר הם שמות, שאינם אלא שינוי צורה של השם העברי, בין שהשם החדש מביע גם את תוכנו של השם הערבי ובין שנשתנה תוכנו ע"י עיבור צורתו. דוגמאות רבות לכך, ואין כאן המקום לפרטן.

ושוב שמות לפי התנאים הגיאוגרפיים ולפי שמות חחי והצומח או על שם עבודת האדמה וכדומה. ופרקים מיוחדים לשמות לזכרם של מייסדי היישובים או של אישים חשובים בתולדות העם בתקופות השונות (בימי המקרא, בימי התלמוד, בימי הביניים, בתולדות הציונות ותנועת העבודה, במלחמת העצמאות — גיבורים, מנהיגים, חכמים², נדיבים, חסידי אומות העולם ועוד).

1. המחבר גזור את השם בצדק מן הפסוק, ואולך אתכם קוממיות" (ויקרא כו, יג), אלא משום מה רצה להוסיף ביאור ונכשל. בעמ' 198 הוא מוסיף, מקור" לשם זה מדברי... ההגדה של פסח: "יוליכנו קוממיות לארצנו". דומני, ששלומי אמוני ישראל, החיים ביישוב זה, לא טרחו לחפש בהגדה של פסח דבר שאומרים אותו פעמים או שלוש ביום... בברכת המזון (ומעין זה גם בתפילת שחרית).

2. בדבריו על שם היישוב, "עזריאל" בשרון התיכוני (עמ' 184) מייחס המחבר לרי, עזריאל הילדסהיימר (שעל שמו נקרא היישוב) מחקר על ארץ-ישראל

מעניינים מאוד הפרקים על שמות סמליים (פרק ט') ועל „מלחמת השחרור ושמות מקומות בישראל“ (פרק י"א). יש ששם יישוב אחד נזכר פעמים אחדות בספר, פעם לפי מקורו הספרותי ופעם לפי תוכנו ורקעו ההיסטורי. בכל פרק ופרק מתחלק החומר לפי חלקי הארץ והוא מלווה הסברה וציורים מאלפים. פרק מיוחד (י"ב), המוקדש למיון ע"פ צורות השמות, והמפתח האלפביתי שבסוף — עושים את הספר המעניין למכשיר שימושי בידי הקורא.

ה ע ר ו ת

לרשימתו של י' שנהר

חידושי לשון וניב של מר שנהר, הכלולים בחוברת ס"ז של „לשוננו לעם“, יש מהם שהנם בגדר הצעה והשימוש בהם תלוי בשילוב הדברים, ויש הקולעים למטרה במובהק וניתנים להשתבץ על נקלה בלשון הדיבור והכתב. מאלה הנני מעוניין במיוחד בשני הפעלים „עָנַת“ ו„סָהַד“, אשר לראשון — עיניי ואוזניי סולדות בחידוש סר־הטעם „עָנְפִן“, „מעודכן“ וכיו"ב. שאלתי היא: האם כבר ניסה מישהו לצאת בעקבות שנהר ולהשתמש ב„עָנַת“, ומה דעת הבלשנים על כך?

משה שרת

בתלמוד. נדמה שטעות היא. בעל המחקרים על ארץ־ישראל הוא ר' צבי הירש הילדסהיימר, בנו של ר' עזריאל.